
Konrad Wagner og konflikten ved Anatomisk institutt under okkupasjonen

MEDISINSK HISTORIE

ERLEND HEM

erlend.hem@medisin.uio.no

Legeforskningsinstituttet

og

Universitetet i Oslo

Forfatterbidrag: idé, hovedansvar for datainnsamling og førsteutkast av manus, revisjon og godkjenning av innsendte manusversjon.

Erlend Hem er instituttsjef i Legeforskningsinstituttet, professor ved Universitetet i Oslo og styreleder i Helsehistorisk forum.

Forfatteren har fylt ut ICMJE-skjemaet og oppgir ingen interessekonflikter.

MAGNE NYLENNA

Institutt for helse og samfunn

Universitetet i Oslo

Forfatterbidrag: idé, datainnsamling, revisjon og godkjenning av innsendte manusversjon.

Magne Nylenna er professor emeritus i samfunnsmedisin ved Universitetet i Oslo.

Forfatteren har fylt ut ICMJE-skjemaet og oppgir ingen interessekonflikter.

Bakgrunn

Under andre verdenskrig forsøkte Nasjonal samling (NS) å bruke universitetsmiljøet til å fremme sin ideologi. I 1941 brøt det ut en konflikt mellom prosektor Konrad Wagner og professor Kristian Schreiner ved Anatomisk institutt, Universitetet i Oslo, som eskalerte til en sak med politiske overtoner.

Materiale og metode

Artikkelens viktigste kilder er Landssvikarkivet, som inneholder Wagners mappe med 421 digitaliserte sider, samt Arkivverkets digitalarkiv og Nasjonalbibliotekets nettbibliotek.

Resultater og fortolkning

Wagner sa opp sin stilling ved instituttet i januar 1941 på grunn av det han oppfattet som sjikanøs behandling fra Schreiner. Til tross for at anklagene var nokså bagatellmessige, ble saken politisert, særlig gjennom Wagners kontakt med NS og hans forsøk på å få Schreiner avsatt. Konflikten førte til en dyp splittelse ved instituttet og endte med Wagners avgang. Wagner ble deretter generalsekretær i den nazifiserte legeföreningen i to år. I siste del av krigen deltok han i tysk legetjeneste. I landssvikoppgjøret ble Wagner dømt til fem års tvangsarbeid. Striden reflekterer den skjøre balansen mellom vitenskapelig autonomi og politisk press, og viser hvordan personlige og politiske motsetninger eskalerte i en tid preget av krig og okkupasjon.

Hovedfunn

Under andre verdenskrig forsøkte Nasjonal samling (NS) å utnytte universitetsmiljøet for å fremme sin ideologi, noe som førte til spenninger og konflikter ved Universitetet i Oslo.

Ved Anatomisk institutt søkte prosector Konrad Wagner i 1941 støtte hos NS for å få fjernet professor Kristian Schreiner fra professoratet.

Konflikten forårsaket splid ved instituttet og eskalerte til en politisk sak som endte med Wagners avgang og ødela hans forskerkarriere.

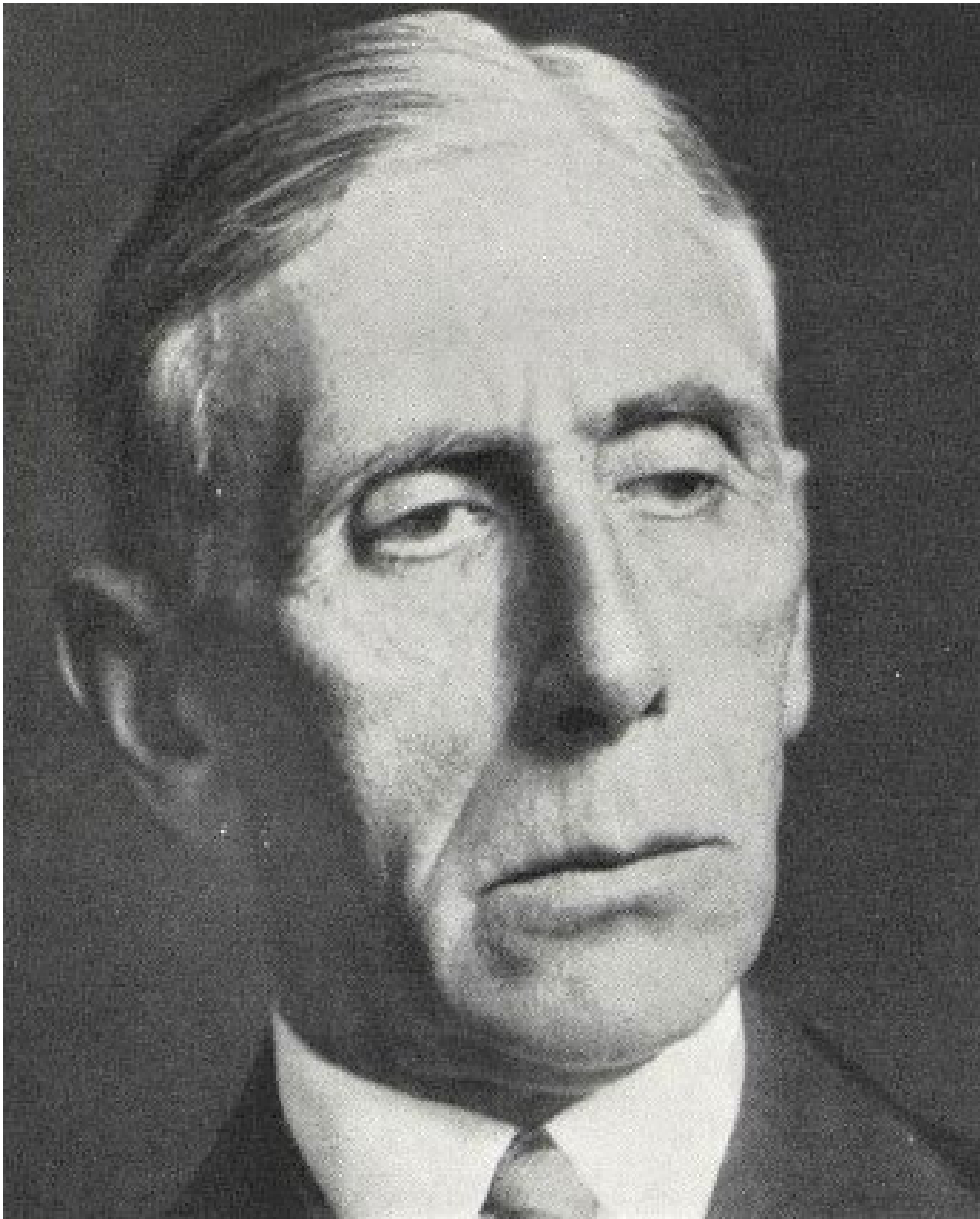
Striden reflekterer hvordan personlige motsetninger og politisk press kan true universitetets vitenskapelige autonomi under okkupasjon.

Årsakene til interessen for den andre verdenskrig er mange. Tidsvitnene er i ferd med å bli borte, arkiver åpnes og ny informasjon blir tilgjengelig, og ikke minst aktualiseres krigsfarens av dagens internasjonale situasjon.

Da krigen rammet Norge i april 1940, var det bare ett universitet i landet. Til å begynne med fikk Universitetet i Oslo stort sett være i fred, men ut over høsten 1940 økte spenningen ([1, s. 166](#)). I september ble professor og NS-mann Ragnar Skancke (1890–1948) kommissarisk (konstituert) statsråd i Kirke- og undervisningsdepartementet, og han kom straks i et motsetningsforhold til universitetsledelsen ([2, s. 108](#)). Han manglet autoritet, både ved universitetet og hos nazistene. Dette viste seg blant annet i en konflikt ved Anatomisk institutt i 1941 (figur 1). Striden utspilte seg primært mellom to ansatte ved instituttet: prosector Konrad Wagner (1900–56), som var tyskvennlig, og professor Kristian Schreiner, som var motstandsmann (1874–1957) (figur 2).

Figur 1 Anatomisk institutt holdt til i Domus Media ved Universitetet i Oslo, midtbygningen ved Karl Johans gate. På Urbygningen (Domus Academica) til høyre er det satt opp skilt til tilfluksrom. Bildet er tatt 22. april 1940. Foto: NTB

Figur 2 Kristian Schreiner (1874–1957). Foto: Holst, Peter M.: Det Norske medicinske selskab, Oslo, 1958. Nettbiblioteket / CC BY-SA 4.0

Saken ble i samtiden omtalt som Wagner-Schreiner-saken og berørte både Det medisinske fakultet og universitetet sentralt. Wagner oppfattet at han ble holdt utenfor arbeidet ved instituttet. Selv om enkelthendelsene virket bagatellmessige, sto konflikten i fare for å lamme undervisning, eksamen og øvrig virksomhet ved instituttet (2, s. 138 - 41). Det handlet snart om noe langt mer enn en personalsak, ikke minst om maktbalansen mellom universitetets ledelse og departementet, ettersom Wagner og andre begynte å ta direkte kontakt med Skancke og departementet i stedet for å gå vanlig tjenestevei. NS forsøkte å bruke saken til et større politisk oppgjør, blant annet ved å prøve å presse Schreiner ut av professoratet (2, s. 134).

Konflikten er omtalt flere steder og beskrives som legendarisk i boka om Det medisinske fakultets historie (3). Striden vakte stor oppmerksomhet i samtiden, både i og utenfor universitetet (4, 5), og endte med at Wagner sluttet. Ifølge historikeren Jorunn Sem Fure, som har skrevet historien om

Universitetet i Oslo under krigen [\(2\)](#), var det ved Det medisinske fakultet at de største personkonfliktene med politiske overtoner fantes. Hun fremhever Wagner-Schreiner-saken [\(2, s. 138 - 41\)](#), men en grundig samlet fremstilling av denne saken finnes ikke.

Materiale og metode

Vi har søkt i PubMed, Google Scholar, Web of Science, mediearkivet Retriever, Aftenpostens digitalarkiv, Arkivverkets digitalarkiv og Nasjonalbibliotekets nettbibliotek. Jorunn Sem Fures bok om universitetet under krigen har vært en viktig bakgrunnskilde [\(2\)](#). Daværende rektor ved Universitetet, Didrik Arup Seip (1884–1963), publiserte like etter krigen en gjennomgang av striden i erindringsboka *Hjemme og i fiendeland* [\(6, s. 143 - 162\)](#).

I Riksarkivet har vi undersøkt Universitetet i Oslos arkiv [\(7\)](#). Landssviksakene mot Wagner [\(8\)](#) og Klaus Hansen [\(9\)](#) er lest via Arkivverkets digitalarkiv. Vårt største materiale der er Wagners landssviksak med 421 digitaliserte sider [\(8\)](#). Ved det tidligere Anatomisk institutt er det også oppbevart en del dokumenter fra Wagner-Schreiner-saken.

Konrad Adolf Wagner

Konrad Wagner var yngst av sju søsken. Foreldrene etablerte et handelsgartneri på Hønefoss i 1890-årene, der den store søskenflokk vokste opp. Allerede som medisinstudent fant Wagner sin retning, fysisk antropologi, som den gang var et sentralt emne innen anatomen. Han ble ansatt som assistent ved Anatomisk institutt i 1921 [\(8, s. 400\)](#), hvor han utførte sitt første vitenskapelige arbeid [\(8, s. 86\)](#). Det var en oppgave Schreiner hadde gitt ham: «Hvad forteller våre skjelettfunn fra middelalderen om legemshøiden og proporsjonene hos den tids nordmenn». Wagner vant Skjelderups gullmedalje, en forskningspris ved universitetet, for dette arbeidet i 1924 [\(10\)](#).

Anatomisk institutt

Etter embetseksamen i 1926 fortsatte han å arbeide ved Anatomisk institutt. Prosektor Jan Jansen (1898–1984) skulle på et to års studieopphold i utlandet [\(11\)](#), og Wagner ble hans vikar. Wagner publiserte sitt første internasjonale arbeid i 1927. Det var en videreutvikling av studentarbeidet og besto av en undersøkelse av 3 534 lange ekstremitetsknokler samt 73 skjeletter [\(12\)](#). Denne gangen ble han tildelt professor Voss' legat [\(13, s. 85\)](#), en prisbelønning for medisinske avhandlinger. I 1929 dro Wagner til USA med Rockefeller-stipend. Schreiner skaffet ham «plass i laboratoriet hos en av Amerikas kjente anatomer» [\(8, s. 140\)](#), men det fremkommer ikke hvem dette var eller hvor Wagner oppholdt seg. Etter hjemkomsten i 1931 ble Wagner fast ansatt som prosektor i anatomi. Den vitenskapelige staben besto av kun fire personer: professorene Schreiner og Otto Lous Mohr (1886–1967) og prosektorene Wagner og Jansen [\(13, s. 80 - 1\)](#).

I 1935 publiserte Wagner sin første artikkel på engelsk. Her beskrev han et nytt instrument for å måle den indre skallediameteren (14). Også for dette arbeidet vant han anerkjennelse med tildeling fra Voss' legat (13, s. 85). Wagner var åpenbart ikke redd for å stå for sine faglige synspunkter. Som annenopponent ville han forkaste doktoravhandlingen til tannlege Ingjald Reichborn-Kjennerud (1901–81) i 1935. Ifølge avisreferatet var Wagners angrep «voldsomt» og det oppsto en «temmelig hissig debatt» om manglende stringens i bevisførselen (15). I 1938 disputerte han selv på doktoravhandlingen *The craniology of the Oceanic races* (16). Studien var en analyse av skaller fra Oseania, dvs. Australia, Tasmania, New Guinea, New Zealand og øygrupper i Stillehavet (17). Mange av skallene som var oppbevart ved Universitetet i Oslo, var samlet inn på en ekspedisjon til Australia i 1890-årene. Det øvrige materialet hadde Wagner studert ved Royal College of Surgeons i London. Annenopponenten Fredrik Leegaard (1891–1970) uttalte at det var en av de beste akademiske avhandlingene han hadde stiftet bekjentskap med (18). Wagner fikk enda en tildeling fra professor Voss' legat (13, s. 86).

Schreiner, Mohr og Jansen foreslo Wagner innvalgt til Det norske Videnskaps-Akademi i 1939. De uttalte om rekken av hans antropologiske arbeider at et særpreg ved dem alle var «deres store grundighet og den kritiske prøving av alle resultater som forfatteren gjennomfører ved anvendelse av moderne statistiske metoder» (19, s. 360).

Wagner–Schreiner-saken

Fra høsten 1940 forsøkte myndighetene å nazifisere universitetet. To nye bestemmelser som ble innført høsten 1940, skulle bli viktige i denne saken. I oktober fikk departementet rett til å foreta politiske utnevnelser til vitenskapelige stillinger, og i desember ble den statlige aldersgrensen senket fra 70 til 65 år. En aktiv bakspiller var farmakologiprofessor Klaus Hansen (1895–1971). Han var en kontroversiell figur som skapte mye turbulens i fakultetet og dessuten aktivt støttet den tyske siden under okkupasjonen (2). To av hans motpoler var nettopp anatomiprofessorene Schreiner og Mohr.

Hansen skrev til statsråd Skancke 20. desember og påpekte at Schreiner var 66 år og dermed hadde «falt for aldersgrensen». Stillingen var derfor å betrakte som ledig. En hensiktsmessig løsning var at Schreiner fikk avskjed fra og med utgangen av 1940 og at Wagner deretter overtok, mente han (9, s. 175). Statsråden ønsket også å si opp Schreiner, som var en brysom mann for okkupasjonsmyndighetene. Han ble blant annet stadig rapportert til departementet av NS-vennlige studenter på grunn av uttalelser som angivelig var politisk ladet (2, s. 149). Samtidig ble Wagner oppsøkt av Hansen, som spurte om han var villig til å kontakte Skancke om professoratet som ville bli ledig (figur 3). Wagner gjorde dette, og ønsket samtidig å «gjøre det klart for alle ved Universitetet at det var en politisk utnevning». Slik situasjonen var, ville utnevningen uansett bli ansett som politisk, mente han, og da var det best at det ble gjort på denne måten (8, s. 299).

Ad tvistighetene på Universitetet:
Høsten 1940 oppsøkte Klaus Hansen siktede på hans kontor på universitetet og spurte om han vilde oppsøke prof. Schanke som også var statsråd. Så vidt siktede kan erindre sa Klaus Hansen at prof. Schreiner var avsatt. Siktede gikk til "statsråd" Schanke og denne meddelte at Schreiner var avsatt og videre om siktede var villig til å overta etter ham. Siktede spurte om ikke det kunde komme andre på tale. Prof. Mohr som sjef for instituttet og prosektor Jansen som prof. etter Schreiner. Til dette svarte Schanke at ingen av de kunde komme i betraktning da begge var utelukket av politiske grunder. Den 20/1-41 tok siktede skrittet å sa opp sin stilling ved universitetet.

Figur 3 Utdrag fra Wagners politiforklaring 15.10.1945 (8, s. 164). Faksimile: Landssvikarkivet

I januar 1941 kom Wagner i åpen konflikt med sin sjef og læremester Schreiner. Wagner sa opp sin stilling 20. januar 1941 (figur 4). Årsaken var, ifølge Wagner, den «sjikanøse behandling» Schreiner hadde utsatt ham for siden april 1940, og han mente at «den politiske situasjon» hadde vært medvirkende årsak (6, s. 58). Ankepunktene mot Schreiner var nokså bagatellmessige. Didrik Arup Seip karakteriserte det som «latterlige småting» i sin erindringsbok (6, s. 148). Det dreide seg for eksempel om at Schreiner hadde sendt en praktisk beskjed via en preparant som Wagner hadde et anstrengt forhold til. Ut over vinteren eskalerte saken med en betydelig korrespondanse og en rekke møter (2, s. 140). Jansen mente at anklagene var «bagateller som kan synes latterlige», men at de måtte tas på alvor «fordi de systematisk søkes gitt en politisk bakgrunn som de *overhodet ikke har hatt*» (Jansens kursivering) (8, s. 124). Wagner hadde alltid hatt en hang til å overdimensjonere bagateller, mente Schreiner (8, s. 144). Til å begynne med var Schreiner innstilt på å bilegge konflikten (8, s. 62), men dette endret seg ut over vinteren. «Ethvert samarbeid med en mann som har oppført seg som dr. Wagner, er selvfølgelig umulig» (8, s. 134 - 6). Wagners atferd ville under normale forhold ført til øyeblikkelig suspensjon, skrev Seip, men som forholdene var, «ble vi nødt til å føre saken videre» (6, s. 155). Han hadde satt seg opp mot så å si alle kolleger, opptrådt truende overfor underordnede og ikke vært lojal overfor instituttets ledelse (2, s. 140).

Til Det medisinske fakultet

Jeg meddeler herved Fakultetet at jeg sir op min stilling som prosektor ved Anatomisk Institutt fra dags dato.

Årsaken er den sjikanøse behandling jeg har vært utsatt for fra Instituttets sjef, professor K.E.Schreiner siden 9de april 1940.

Jeg er selvfølgelig klar over at dette mitt skritt kan få alvorlige følger for professor Schreiner og ennu alvorligere følger for mig og min familie. Tingene har nu utviklet sig slik at det går løs på min ære. Jeg har derfor intet valg.

Denne meddelelse er samtidig sendt Departementet. Ifall Fakultetet ønsker det, skal en detaljert redegjørelse bli det tilsendt.

Erbødigst
K.Wagner (sign)

Figur 4 Wagners oppsigelse fra 20. januar 1941 (8, s. 58). Faksimile: Landssvikarkivet

Departementet fant «slik som saken utviklet seg» at man ikke «burde foreta noe ytterligere». Wagner fikk i april beskjed om at avskjedigelsen av Schreiner likevel «ikke ville bli fremmet, og at spørsmålet om utnevnelse av ham til professor derfor falt bort. Han sto formelt i stillingen som prosektor til sommeren 1941, men hans befatning med undervisningen opphørte i april» (8, s. 406 - 8).

Det var ikke bare enkelthendelsene ved instituttet som hadde gjort situasjonen uutholdelig for Wagner. For ham var det en lidelse å høre på «alt det giftige snakk om de ting som var mig dyrebare (...) Jeg er glad over at det nu i alle tilfeller er slutt» (8, s. 122). Wagner hadde også før krigen vært tyskorientert. Dette var allment kjent, men som vitenskapsmann ønsket han ikke å ta en aktiv del i politisk virksomhet, og han sto derfor utenfor Nasjonal samling inntil september 1941 (8, s. 400). Under sakens gang hadde Wagner også frasagt seg medlemskapet i Videnskapsakademiet. Han sendte sitt diplom tilbake i februar 1941 og ba om å bli strøket av medlemsfortegnelsen (19, s. 407).

Vårsemesteret 1942 foregikk et nytt kapittel i saken. Da ble det foreslått å gjeninnsette Wagner som lærer i anatomi. Statsråd Skancke støttet forslaget, men den nye prorektoren, Adolf Hoel (1879–1964), ba ham la saken falle for å unngå en ny stor strid. «Han fulgte mitt råd, og Wagner kom ikke tilbake» (20, s. 50).

Dommen i landssviksaken mot Wagner viser at retten ga en kort og konsis beskrivelse av hendelsene. Der beskrives det som skjedde i april 1940 som «noen episoder» som var nokså ubetydelige. Domfellelsen beskriver at Wagner oppfattet dette som forsøk fra Schreiner og Jansen på å holde ham utenfor arbeidet ved instituttet, «noe som åpenbart ikke var tilsiktet». Wagner misforsto det som skjedde, og han overdimensjonerte episodene med det resultat at han opptrådte «nokså ubehersket» overfor Schreiner. Disse hendelsene og Wagners fortsatte sympati for okkupasjonsmakten og NS gjorde at det ble et «kjølig forhold» mellom Wagner, Schreiner og de øvrige medarbeiderne ved instituttet. Wagner følte seg satt utenfor, og i dommen heter det at «han ble nervøs og ute av ballanse» (8, s. 402).

Hvorfor skjedde alt dette?

I historien om universitetet publisert i 1961 omtales konflikten slik: «Et forsøk på å ramme professor Schreiner ved å utnytte et dårlig forhold mellom ham og en av hans prosektorer, K. Wagner, som var av tysk ætt, førte ikke fram» (1, s. 168). Dette er ikke helt riktig. Alle var enige om at Wagner og Schreiner hadde hatt et godt forhold. Schreiner hadde vært som en farsfigur for ham, hjulpet og støttet, helt fra Wagner kom til instituttet 20 år tidligere.

Ved det tidligere Anatomiske institutt finnes to eksemplarer av Wagners doktoravhandling med dedikasjon. På den ene står det: «Dr.med Jan Jansen vennligst fra K.W.», og på den andre: «K. E. Schreiner fra din hengivne K. Wagner». Forskjellen i hjertelighet er tydelig nok. Det var egentlig det dårlige forholdet til Jansen som lå til grunn. Schreiner mente at for alle som kjente Jansen, var det uforklarlig hvordan Wagner hadde kunnet komme i så sterkt

personlig motsetningsforhold til ham (8, s. 140). Forklaringen lå etter Schreiners oppfatning i at Wagner «gjennom år har vært behersket av en sjalusi likeoverfor sin kollega, som har øket etter hvert som avgjørelsen om hvem av de to prosektorer skal bli min ettermann, har nærmet seg» (8, s. 140).

Denne sjalusien gikk tilbake til problemene som hadde oppstått under Wagners USA-opphold. «Dessverre opptrådte Wagner på en måte som gjorde hans fortsatte arbeid i laboratoriet umulig, og likeså avskar enhver mulighet for å få hans stipendium fornyet. Hans opptreden bragte også meg personlig i en meget ubehagelig stilling både overfor vedkommende amerikanske kollega og Rockefellerinstituttets direktør», skrev Schreiner (8, s. 142). Hva dette konkret gikk ut på, fremkommer ikke. Dette beklagelige forholdet sto i kontrast til Jansens studieopphold, som hadde brakt et rikt vitenskapelig resultat og tilført instituttet nye og verdifulle impulser som hadde hatt stor betydning for norsk nevroanatomisk forskning, skrev Schreiner. Jansen hadde arbeidet hos professor C.J. Herrick (1868–1960) i Chicago i nesten to år, etterfulgt av tre måneder hos professor C.U. Ariëns-Kappers (1877–1946) i Amsterdam (21).

Wagners Amerika-opphold hadde imidlertid ikke satt synderlige spor etter seg, mente Schreiner. Wagner hadde «med bitterhet sett tilbake på sitt studieopphold i Amerika som bare bragte skuffelse og ble uten noe større vitenskapelig resultat». Jansens suksess etter utenlandsoppholdet, både med bevilgninger fra Rockefeller til å bygge opp et nevroanatomisk laboratorium og tiltrekningen dette hadde hatt på unge dyktige mennesker, hadde vært som en torn i øyet for Wagner. Wagner hadde flere ganger nevnt dette for Schreiner. «Han har utmalt den situasjon som vil oppstå for ham, hvis dr. Jansen skulle bli min etterfølger. En slik mulighet har åpenbart fylt ham med den største bekymring» (8, s. 142 - 4).

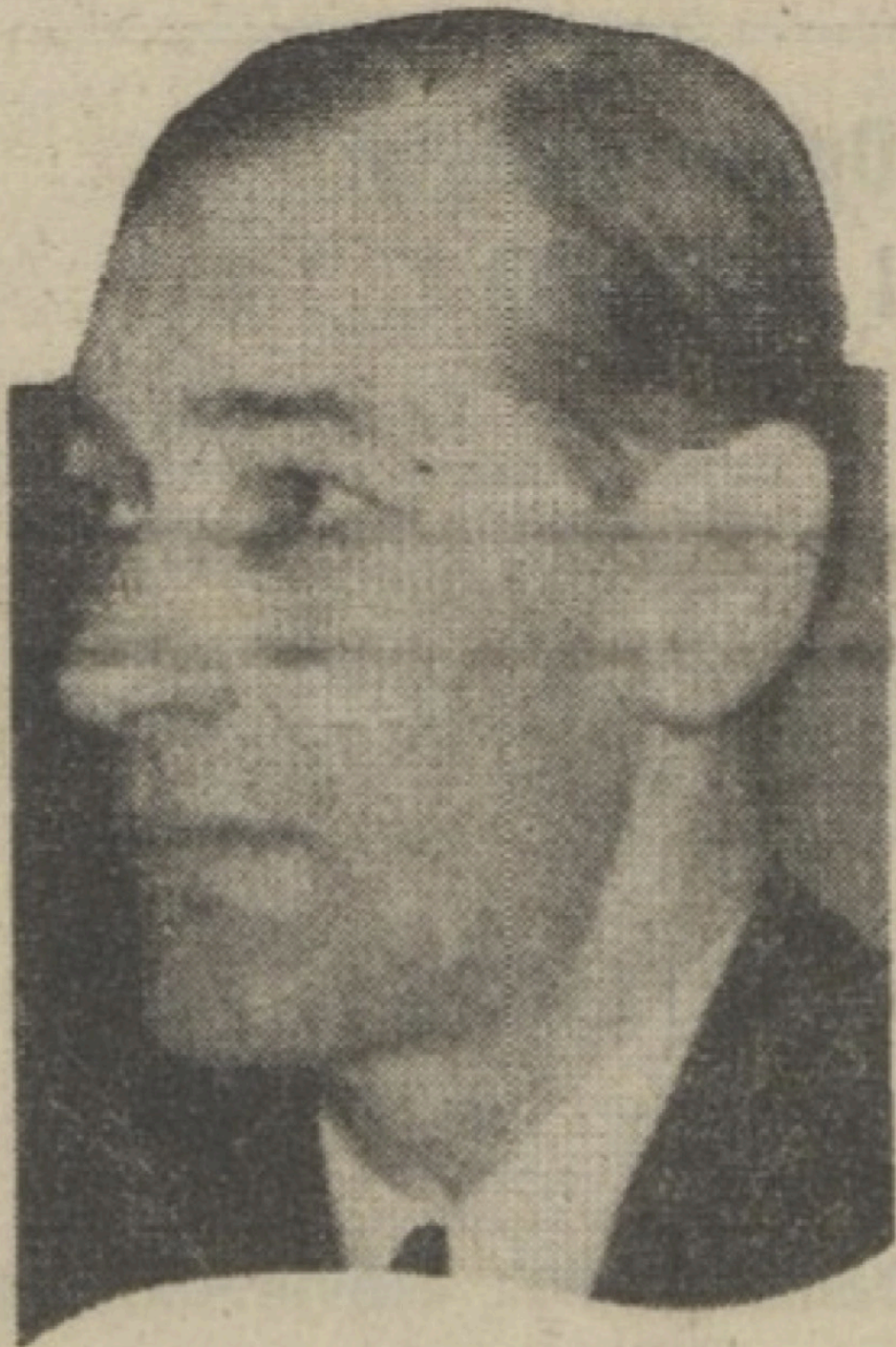
Wagner og Jansen hadde kjent hverandre lenge og hadde på mange måter fulgt hverandre. Forskningsmessig satset de på ulike greiner av anatomi: Wagner på antropologi, Jansen på nevroanatomi. Under krigen valgte de også forskjellige veier: Wagner ble nazist, Jansen aktiv motstandsmann (11). Kanskje spilte sjalusi en rolle, slik Schreiner skriver. Men siden Wagner og Jansen konkurrerte om et fremtidig professorat, kunne det også dreie seg om en naturlig rivalisering (2). Motsetningene var både personlige og politiske. Schreiner karakteriserte Wagner som «en kritisk og serdeles dyktig vitenskapsmann, som var vel kvalifisert til å overta et professorat i anatomi». Jansen og Wagner «sto omtrent likt i kvalifikasjoner», slik at det ikke kunne sies hvilket resultat en bedømmelseskomité ville komme til (8, s. 400). Men i 1945 sto Jansen igjen som «den selvfølgelige etterfølger etter professor Schreiner» (22). Han var eneste søker (23). Wagner møtte ingen forståelse i fakultetet, som uttalte at beskyldningene han hadde fremsatt mot Schreiner, var sterkt injurierende, helt uberettigede og at de beklaget at en av universitetets akademiske lærere hadde brukt slike usømmelige uttrykk (8, s. 150).

Etter at Wagner sluttet ved universitetet, ble han generalsekretær i Den norske lægeforening. Da foreningen ble nazifisert i 1941 og omdøpt til Norges lægeforbund, avsluttet de fleste legene sitt medlemskap (24). Wagner sluttet i Legeforbundet høsten 1943 og meldte seg frivillig til tysk legetjeneste. Han ble

innkalt i januar 1944 og tilknyttet SS Polizeidivision som Obersturmführer (8, s. 30). Snart ble han sendt til Hellas, der han var stasjonert i seks måneder, før han fulgte med den tyske armeens tilbaketrekning til Romania, Ungarn og Slovakia (8, s. 162 - 4). I januar 1945 kom han hjem og arbeidet ved et tysk legekantor i Oslo til april 1945 (8, s. 410).

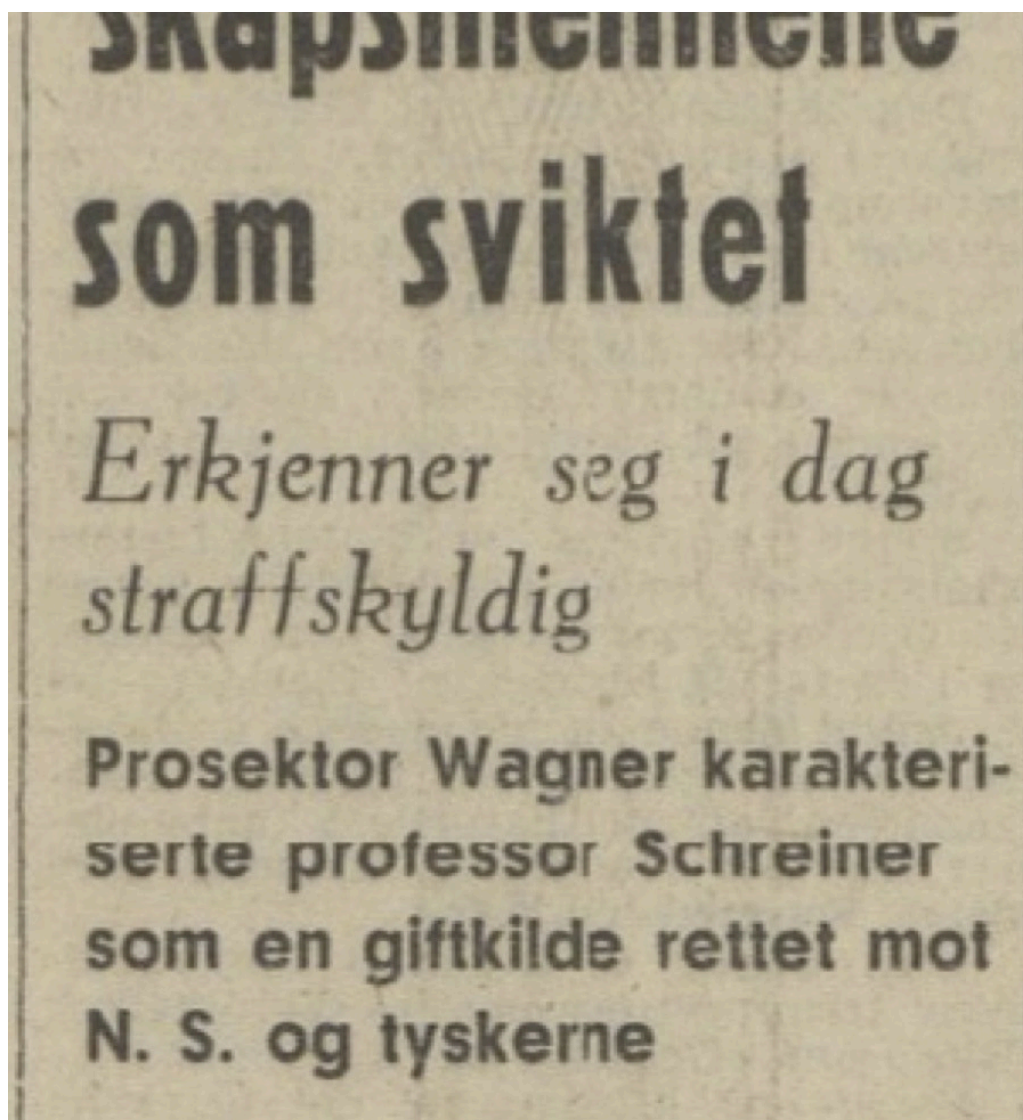
Tiltale og dom

Etter krigen ble Wagner tiltalt for landssvik. Tiltalen gikk blant annet ut på at han hadde sagt seg villig til å overta stillingen etter Schreiner (8, s. 398). Et annet punkt var medlemskapet i NS 1941–45. Wagner hadde dessuten sendt et brev til statsråd Schanke i februar 1941, der han omtalte Schreiner som en giftkilde rettet mot NS og den nasjonalsosialistiske bevegelsen og hevdet at Schreiner hadde drevet statsfiendtlig virksomhet (8, s. 114). Saken gikk for Oslo byrett over to dager i mars 1947 (25) (figur 5). Schreiner var det eneste vitnet. Wagner erklærte seg skyldig, noe som var uvanlig i landssviksakene (26).

Konrad Adolf Wagner,

**En av de få viten-
skapsmennene**

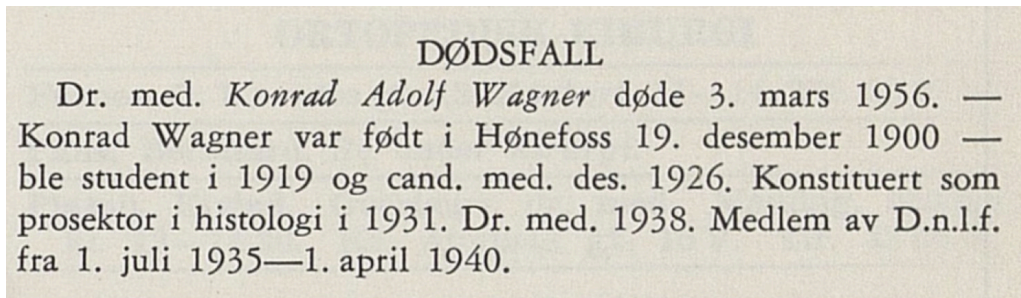
Figur 5 Faksimile fra Dagbladets førsteside 11. mars 1947 (25).

Dommen avvek fra aktors påstand på noen viktige punkter. Retten var enig med Wagner i at det ikke var bevist at hans brev til statsråd Skancke hadde vært medvirkende til at Schreiner ble arrestert høsten 1941 (8, s. 410). I formildende retning tok retten blant annet hensyn til at Wagner var «hårdt rammet ved at hans vitenskapelige løpebane og dermed hele den fremtid han har utdannet seg for er avskåret» (8, s. 412). Retten forholdt seg suverent til stridighetene med Schreiner. Saken var inngående behandlet ved universitetet, og retten fant ingen «grunn til å gå nærmere inn på denne side av saken» (8, s. 406). Aktor la ned påstand om fem års tvangsarbeid og inndragning av 25 000 kroner. Slik ble det, men retten reduserte beløpet til 5 000 kroner. Wagner var fengslet i to omganger: Nesten et år i varetekt fra mai 1945 og nesten et år med soning fra november 1947 (8, s. 365). I mars 1949 ble han benådet.

De siste årene

Aktor mente at Wagner skulle fradømmes den medisinske lisensen i ti år, men retten avviste dette med henvisning til «en rekke dommer» i Høyesterett (27). Wagner averterte i avisen som allmennpraktiserende lege våren 1950 med

kontor på hjemmeadressen på Heggeli i Oslo (28). Siden er det få opplysninger om ham. Da jubileumsboken for studentene fra 1919 skulle lages til 30-årsjubileet, ønsket han ikke å gi informasjon (29). Senere flyttet han tilbake til Hønefoss, giftet seg på nytt i 1952 og døde i mars 1956, 55 år gammel (30) (figur 6).

Figur 6 I Tidsskrift for Den norske lægeforening 15. april 1956 sto en kort melding under rubrikken «Dødsfall» (30). Viktige hendelser i Wagners liv var listet opp, men ingenting fra etter 1940 og frem til han døde 15 år senere. Faksimile: Tidsskriftet

Diskusjon

Historien om Konrad Wagner kan leses på flere måter. Han var en talentfull lege og forsker som gjorde det vanskelig for seg selv, og som på grunn av krigen ble virvlet inn i hendelser som gikk ut av kontroll. «At det mellom mennesker som arbeider sammen dag ut og dag inn gjennom år, kan oppstå gnidninger er intet påfallende fenomen», skrev Schreiner i et brev til Det akademiske kollegium 20.2.1941. Men han mente også at «de gnidninger som har forekommet ved det anatomiske institutt i det siste decennium *samtlig* knytter seg til prosektor Wagners forhold til andre av instituttets funksjonærer» (Schreiners understrekning) (8, s. 88).

Personkonflikter i arbeidslivet er neppe mindre vanlige i dag. Kanskje blir noen av dem også spesielt uforsonlige i academia. Det er få stillinger å konkurrere om, og det er mange spisse albuer. Var det beleilig å skyve Wagner ut når anledningen bød seg? Det er ingen tegn til det. Schreiner og Jansen hadde for eksempel så sent som i 1939 sørget for at Wagner ble medlem i Vitenskapsakademiet (19, s. 360). Den fysiske antropologien ble politisert under nasjonalsosialismen, og det er lett å tenke seg at dette kunne ha skapt faglig splid ved instituttet. Vi har imidlertid ingen holdepunkter for at det var større faglige uoverensstemmelser mellom Schreiner og Wagner.

Da Mohr gikk av som professor i 1951, var Johan Torgersen (1906–78) den eneste søkeren. Han hadde vært prosektor ved instituttet siden 1946 (31) og arbeidet vesentlig med fysisk antropologi. Studier av raser og forskning på fysiske forskjeller mellom mennesketyper hadde fått dårlig ry på grunn av misbruk og politisering under nasjonalsosialismen (32, 33). Forskningsfeltet ble derfor marginalisert i etterkrigstiden, men Torgersen videreførte instituttets forskningstradisjoner (32; 33, s. 310 - 3). Det ville vært en mulighet også for Wagner hvis han hadde kunnet fortsette ved instituttet.

Vår artikkel bygger kun på skriftlige kilder, og det er vanskelig å bedømme både personer og stemninger i ettertid. En rekke spørsmål kan vi bare spekulere på, for eksempel hva som kan være etterrasjonaliseringer i forbindelse med rettssaken. Mye tyder likevel på at Wagner ble oppfattet som vanskelig i flere relasjoner: under studieoppholdet i USA, som generalsekretær i Legeforbundet (24) og ved Anatomisk institutt. Under okkupasjonen var situasjonen spent, preget av usikkerhet og angst, som også påvirket arbeidet ved universitetet. Den delte holdningen til okkupasjonsmakten skapte dessuten et klima som lett kunne føre til at konflikter ble synlige og tilspisset.

I ettertid kan man si at Wagner–Schreiner-saken fikk begrenset betydning og ingen varige konsekvenser. Saken ga ingen politiske gevinster for Skancke, men bidro til å ytterligere polarisere forholdene mellom NS-kretser og andre ved Det medisinske fakultet (2, s. 141). Statsråd Skancke kunne ha tvunget sin vilje igjennom, men det var grenser for hvor mye makt NS kunne bruke uten at driften av universitetet stoppet opp (2, s. 19). Skancke ble dømt til døden for landssvik og ble 28. august 1948 den siste som ble henrettet i rettsoppgjøret etter krigen. Klaus Hansen ble dømt til åtte års tvangsarbeid og fradømt sitt professorat for alltid (9, s. 3623).

Vi takker Per Holck for tilgang til arkivet ved tidligere Anatomisk institutt. Artikkelen er fagfellevurdert.

REFERENCES

1. Universitetet i Oslo: 1911-1961. Del 2. Oslo: Universitetsforlaget, 1961.
2. Fure JS. Universitetet i kamp: 1940-1945. Oslo: Vidarforlaget, 2007.
3. Larsen Ø. Doktorskole og medisinstudium: Det medisinske fakultet ved Universitetet i Oslo gjennom 200 år (1814–2014). Oslo: Det norske medicinske Selskab, 2014: 270.
4. Universitetet i Oslo. Årsberetning 1. juli 1941-30. juni 1942 samt universitetets matrikkel for 1942. Utgitt ved universitetets sekretær. Oslo: A.W. Brøgers boktrykkeri, 1948.
5. Aksjonen mot professor Schreiner ved Anatomisk Institutt. Norsk Tidend (London) 27.5.1941.
6. Seip DA. Hjemme og i fiendeland: 1940-45. Oslo: Gyldendal, 1946.
7. RA-S-2868 - Universitetet i Oslo, Kollegiet. Serie: F - Utskilte arkivserier. Serie: Fe - Universitetet under 2. verdenskrig. Stykke: L0015. Mappe: 0001 - Anatomisk Institutt, bl.a. saken Schreiner - Wagner.
8. Landssvikarkivet, Oslo politikammer, RA/S-3138-01/D/Da/Lo416/0004: Dommer, dnr. 2434 - 2440 / Dnr. 2440, 1945-1949: Konrad Adolf Wagner. Arkivverket.
9. Landssvikarkivet, Oslo politikammer, RA/S-3138-01/D/Da/Lo898/0002: Dommer, dnr. 3984 - 3985 / Dnr. 3985, 1945-1950: Klaus Gustav Hansen.

Arkivverket.

10. 4 guldmedaljer utdelt ved universitetets aarsfest idag. Norges Handels- og Sjøfartstidende 2.9.1924: 3.
11. Dietrichs E. Jan Birger Jansen – en grå eminense som har satt spor. Michael 2018; 15 (Supplement 22): 34–42.
12. Wagner K. Mittelalter-Knochen aus Oslo: eine Untersuchung 3534 langer Extremitätenknochen, nebst 73 ganzer Skelette. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. Mat.-naturv. Klasse 1926, no. 7. Oslo: Dybwad, 1927.
13. Getz B. Anatomisk institutt, Universitetet i Oslo: 1815-1965. Oslo: Universitetsforlaget, 1965.
14. Wagner K. Endocranial diameters and indices. A new instrument for measuring internal diameters of the skull. Biometrika 1935; 27: 88–132. [CrossRef]
15. Reichborn-Kjennerud kreert til doktor. Halden Arbeiderblad 7.6.1935: 5.
16. Wagner K. The craniology of the Oceanic races. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. Mat.-naturv. Klasse 1937 no. 2. Oslo: Dybwad, 1937.
17. Doktordisputas. Norsk Magasin for Lægevidenskapen 1938; 99: 890–1.
18. Doktordisputas om hodeskaller. Aftenposten (morgenutgave) 13.6.1938: 4.
19. Amundsen L. Det norske videnskaps-akademi i Oslo 1857-1957. Del 2. Oslo: Aschehoug, 1960.
20. Hoel A. Et oppgjør med landsmenn. Oslo: Minervaforlaget, 1954.
21. Hougen B, red. Studentene fra 1917: biografiske opplysninger samlet til 30-års jubileet 1947. Oslo: Bokkomiteen, 1947.
22. Jan Jansen. Tidsskr Nor Legeforen 1945; 52: 437.
23. Universitetet i Oslo. Årsberetning 1. juli 1945-30. juni 1946 samt universitetets matrikkel for 1946. Oslo: A.W. Brøggers boktrykkeri, 1952: 42–59.
24. Haave P. I medisinsens sentrum: Den norske legeforening og spesialistregimet gjennom hundre år. Oslo: Unipub, 2011: 140–4.
25. En av de få vitenskapsmennene som sviktet. Dagbladet 11.3.1947: 1, 8.
26. Prosektor Wagner svek universitetsfronten. Aftenposten 11.3.1947: 1.
27. Hem E, Børdahl PE. Ragnhild Vogt Hauge – psykiater, pioner og NS-medlem. Tidsskr Nor Legeforen 2019; 139: 944–9. [PubMed][CrossRef]
28. Lege. Aftenposten 8.4.1950: 11.

29. Andersen OD, red. Studentene fra 1919: biografiske opplysninger m.v. samlet til 30-års jubileet 1949. Oslo: Aas & Wahls boktrykkeri, 1950.
 30. Dødsfall. Tidsskr Nor Legeforen 1956; 63: 277.
 31. Universitetet i Oslo. Årsberetning 1. juli 1952-30. juni 1953. Oslo: Universitetsforlaget, 1956: 327–42.
 32. Larsen Ø. Johan Torgersen. Norsk biografisk leksikon.
https://nbl.snl.no/Johan_Torgersen Lest 20.8.2024.
 33. Kyllingstad JR. Rase: en vitenskapshistorie. Oslo: Cappelen Damm, 2023.
-

Publisert: 21. mars 2025. Tidsskr Nor Legeforen. DOI: 10.4045/tidsskr.24.0468

Mottatt 5.9.2024, første revisjon innsendt 9.1.2025, godkjent 23.1.2025.

Publisert under åpen tilgang CC BY-ND. Lastet ned fra tidsskriftet.no 25. juni 2026.